

A tudattalan

A *Magyar Filozófiai Szemle* 2018/3. száma a tudattalan pszichológiai jelenségeket különböző nézőpontokból vizsgáló írásokat tartalmaz, így a klasszikus pszichoanalitikus felfogás mellett a tudattalan kognitív, illetve fenomenológiai megközelítéseivel kapcsolatos írásokat is.

Pléh Csaba tanulmánya az ún. „kognitív tudattalannal” kapcsolatos elméletekről ad nagy léptékű, áttekintő bemutatást. Konkrétabban azt vizsgálja, hogy „a 20. század utolsó harmadában hogyan merül fel a modern kognitív pszichológiában újra a nem tudatos működés problémája. Hogyan alakul ki az a felfogás, amely a pszichoanalitikusok klinikai, szimbolikus és dinamikus tudattalan-felfogásával szemben vagy azzal párhuzamosan, s mindenképpen arra reflektálva, a nem tudatos meghatározottságot és szerveződést mint a lelki élet valamiféle alaptényét képzelel el.” Az első történeti egységben a racionális és irracionális tudattalan aspektusok klasszikus filozófiai jellemzéseitől kiindulva (Leibniz, Hartmann, Schopenhauer) a 19. századi korai kísérleti pszichológia Helmholtz és Wundt által fémjelzett korszakát mutatja be. A második nagy egység a 20. századi New Look elméleteket tárgyalja, amelyek a motivációs tényezők hatását vizsgálták az észlelésre. A harmadik vizsgált terület a tudattalan procedurális rendszerek hatása a nyelvi folyamatokra.

Horváth Lajos *Fenomenológiai tudattalan és testemlékezet* című tanulmánya pszichoanalízis és fenomenológia viszonyát igyekszik tisztázni. Husserl és Freud elmélete első pillantásra összemérhetetlennek tűnik, az utóbbi években azonban egyre több analógiát és találkozási pontot fedeznek fel közöttük az elemzők. A kortárs fenomenológia már nemcsak az én alatti szférák passzív folyamatai iránt érdeklődik, hanem meglepő módon az elfojtás fogalmát is integrálni próbálja. A szerző Thomas Fuchs testemlékezet-koncepciójára támaszkodik, amely szakítani próbál a tudatos és a tudattalan éles szembeállításával, és azt állítja, hogy a tudattalan nem az elrejtettel, hanem inkább az indirekt módon megjelenő tartalommal azonosítható. A tanulmány második része azt elemzi, hogy az affektivitás és az implicit folyamatok milyen szerepet játszanak a traumatikus tapasztalatokra való emlékezésben. Az elfojtás eleven erői nem intrapszichés

folyamatok, hanem inkább az életvilágban megpillantható implicit viselkedési minták, melyek többek közt az elkerülő viselkedésben, reaktív mintákban, projekciókban és traumatikus élmények önkéntelen ismétlésében nyilvánulhatnak meg. Fuchs szerint nemcsak az intencionális visszaemlékezésben, hanem az eleven test affektivitása révén is megjelenik a múlt. Ez a habituális testemlékezet prereflektív és implicit jellegű. Az elfojtás jelensége így nem a lélek mélyrétegeibe vezet, hanem a viselkedés és a testi affektusok szintjén jelenik meg.

Olay Csaba *Az alany kérdése Freudnál: vágyteljesülés és szublimáció* című polemikus írása a vágy alanyának kérdését járja körül a freudi pszichoanalitikus elméletben. A vágy alanyának kérdését két különböző aspektusában vizsgálja: ki annak a vágnak az alanya, aki az álomban elégül ki, és ki annak a vágnak az alanya, aki a szublimációban, vagyis a kulturális és tudományos aktivitásban találja meg a kielégülését? A tanulmány arra a következtetésre jut, hogy Freud elmélete önellentmondó a vágy alanyának vonatkozásában: mivel az álom az álommunka és a tudattalan rejtjelezett transzformációinak az eredménye egyfelől, másfelől pedig egy vágy kielégülése, ezért Freud képtelen megoldani azt a strukturális kérdést, hogy miként kell elképzelnünk a vágy és a vágykielégülés alanyát. Egy olyan szubjektum feltevése, aki nincs tudatában vágya kielégülésének, paradox feltevésnek tűnik. A tanulmány második része ugyanezt a paradox struktúrát fedezi fel a kulturális és tudományos aktivitás szublimációs kielégülésének folyamatában. Freud értelmezése nyomán rendkívül nehéz számot adni a tudományos és művészeti tevékenységek sajátos örömről. E tevékenységek ugyanis jellegzetesen nem hiány–kielégülés szerkezetet mutatnak, s ennél fogva jellemzően nem intenzív élvezetek, hanem olyan folyamatok, amelyek céljukat magukban hordják, amennyiben végzésük tartós örömet ad. Freud fontos pontokon beszél tudattalan vágyakról, melyek szerkezetét nem tisztázza, jóllehet érzékeli a bennük rejlő feszültséget. A szerző szerint nehéz elhárítani a benyomást, hogy Freud végső soron két, összeegyeztethetetlen leírásmódot váltogat az alanyra nézve.

Hárs György Péter *Mit nem tud a tudattalan?* című írása a tudattalan pszichoanalitikus elméletét egy sajátos perspektívából vizsgálja. Azt a kérdést teszi fel, hogy a tudattalan vajon képes-e dialógusra, és ha igen, akkor mivel, illetve kivel áll dialógusban. A tanulmány először azt tárgyalja, hogy ha a tudattalan nem pusztán a tudat hiánya, akkor vajon mit mondhatunk arról, hogy tud-e valamit a tudattalan. A tudattalanról a következő pozitív állítások tehetők: a tudattalan nyelvszerű, sajátos racionalitás jellemzi és dialogikus. A tanulmány elsősorban ez utóbbi jellemzőre fókuszál, és a tudattalan dialógusait három szinten fejt ki. Az első a dialógus a tudattalanon belül: párbeszéd zajlik a tudattalan különböző részei között, a tudattalan ösztönök között, illetve az egyéni és a családi tudattalan között. A második szinten megállapítja, hogy dialógus zajlik a tudattalanok között is: a tudattalanok párbeszédét elsősorban Ferenczi elemezte és emelte be a pszichoanalitikus diskurzusba. A harmadik dialógusforma a tudat és a tu-

dattalan párbeszéde: például az álom felfogható-e a tudattalan tudatnak küldött üzeneteként? A tanulmány végül arra a kérdésre próbál válaszolni, hogy mit tud másként a tudattalan, mint a tudat. Tudat és tudattalan különbsége temporális különbségként ragadható meg: a tudat a múlt–jelen–jövő kontinuumában mozog, a tudattalan viszont a múlttá vált abszolút jelenben.

Sági Péter tanulmányában azokkal a híres neurofiziológiai kísérletekkel foglalkozik, így Benjamin Libet kísérleteivel, amelyek egyes értelmezők szerint azt mutatják meg, hogy a látszat ellenére nincs szabad akaratunk: amikor úgy tűnik számunkra, hogy cselekvésünk saját tudatos és szabad akaratunkból folyik, az illető cselekedet kiváltó oka valójában bizonyos, a tudatos reflexiót időben megelőző, tudattalan neurológiai aktivitás. Sági amellet érvel, hogy egyfelől ezek a kísérletek, illetve a rájuk alapozott érvelés a szabad akarat realitása ellen módszertani hibákkal terheltek. Másfelől, hogy jelenlegi idegtudományi ismereteink nem elégségesek ahhoz, hogy kellően megalapozzák a szabad akarat létezésébe vetett hitünk feladását.

Kovács Dániel írása a saját elménk ismeretével kapcsolatos ágostoni elképzeléseket vizsgálja. Az elmélet, amit legrészletesebben a *De Trinitate X.* könyve fejt ki, két központi fogalom, az önismeret és az öngondolás köre szerveződik. E fogalmak értelmezése erősen vitatott: Kovács két meghatározó interpretációt vizsgál, Johannes Brachtendorf és Charles Brittain nézeteit, és ezekhez képest fogalmazza meg saját, új interpretációját. Eszerint az értelem önismerete valamilyen módon mindig tudatos. Amikor azonban az értelem önmagán kívül más tárgyakat is megragad, a figyelem megoszlása következtében az önismeret tudatossága korlátozódik. Ilyenkor csak úgy vagyunk tudatában önmagunknak, mint kognitív aktusaink alanyának. Az öngondolás ezzel szemben akkor jelenik meg, amikor az értelem figyelme nem külső tárgyra, hanem teljes mértékben önmagára összpontosul. Ilyenkor az értelem teljes mértékben tudatában van saját lényegének. Az előbbi esetben az önismeret csupán a minimális öntudat értelmében tudatos, míg az utóbbiban hozzáférési tudatossággal is rendelkezik. Mindezek alapján Kovács azt állítja, hogy Ágoston elméletének központi eleme az a tézis, amely szerint az önmegragadás elsődleges az alanytól különböző tárgyak megragadásához képest.

Recenzió rovatunkban Szegedi Nóra Rónai András *A kifejezés* (L'Harmattan, Budapest, 2017) című könyvéről ír, Lengyel Zsuzsa Mariann pedig a Boros Gábor, Szalai Judit és Tóth Olivér István által szerkesztett *The Concept of Affectivity in Early Modern Philosophy* (Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2017) című tanulmánygyűjteményt mutatja be. A számot a 2018-ban megjelent magyar vonatkozású filozófiai művek bibliográfiája zárja, Lengyel Zsuzsanna Mariann összeállításában.

Ambrus Gergely – Ullmann Tamás

